

ЛЮДИНА. СУСПІЛЬСТВО. КУЛЬТУРА

Розглядаються методологічні наслідки порівняльного аналізу теоретичних концептів людини, суспільства і культури в їх взаємному обмеженні.

Ключові слова: артефакт, індивід, культура, людина, суспільство, тіло.

Рассматриваются методологические следствия сравнительного анализа теоретических концептов человека, общества и культуры в их взаимном ограничении.

Ключевые слова: артефакт, индивид, культура, тело, общество, человек.

Methodological consequences of human, society and culture theoretical concepts, their comparative analysis, as well as mutual limitations of human, society and culture are considered.

Key words: artifact, individual, culture, body, society, human.

Будь-яку річ можна зрозуміти лише в певному контексті. Особливо це стосується складних систем або елементів таких систем. Якщо в першому випадку складно визначити ентелехієне ціле, яке неможливо звести до зовнішніх атрибутів речі, то в другому складність полягає в різноманітності означених функціональних завдань, взаємодія яких іноді зумовлює конфлікт несумісних функцій, що також є перешкодою для однозначного визначення. Проте в будь-якому разі зовнішні умови за допомогою функціональних смислів визначають особливості структури, динаміку й вектор розвитку окремої речі, тому її дефініція завжди залежатиме від основної функції чи координати відліку. Так людський індивід може водночас бути і сином, і батьком, і читачем, і письменником, і хворим, і лікарем тощо. Тому будь-яке визначення індивіда за допомогою окремої функції є неповним і однобічним.

Ще однією функцією є завдання розуміння смислів граничних основ родотворчих понять, які, як уважав Арістотель, не можуть бути визначені без зв'язку з іншими, і для яких можливі лише емпіричні визначення. Для культурології такими загальними й родотворчими поняттями є «культура», «людина», «суспільство». Досвід теоретичних дискусій щодо їх визначення узагальнюється або до емпіричного переліку елементів ознак цих понять, або до долучення до категоріального і предметного простору тих наукових дисциплін, у межах яких вони розглядаються, що згодом отримало назву «методологічного підходу» — історичного, семіотичного, аксіологічного, інформаційного, структуралістського, психоаналітичного та ін. Невідомо, чого тут більше — нецирості чи псевдонауковості, редукціонізму чи самовпевненості, проте предметне поле означених понять використовується лише для застосування закономірностей наявних наукових

дисциплін і нічого, крім оманливої самоінтерпретації-ілюстрації вже існуючих категорій, надати науці не може. Досі невідомий досліднику імпліцитний зміст родових понять, визначення якого потребує власних адекватних понять культурології, антропології та суспільствознавства.

Утім, існує можливість діалектичного співставлення і порівняння найзагальніших категорій, завдяки яким рефлекторно обмежується їх зміст і таким чином здійснюється впізнавання ідентичності й відмінності прихованого змісту. У діалектичній логіці таке визначення здійснюється завдяки протиставленню неposedнуваних понять: про схожість та ідентичність будь-яких речей дізнаємося, як зазначав Гегель, крізь «окуляри розрізнення» і, навпаки, про відмінність речей можна стверджувати, опираючись на їх попередньому інтуїтивному ототожненні. Відтак, категорію «зміст» у діалектичній логіці зазвичай визначають через «форму», «сутність» — через «явище», матерію — через свідомість тощо.

Поняття «культура», «суспільство», «людина», хоч і в різному сенсі, але загалом є позначеннями одного явища. Їх загальний зміст належить до соціальних процесів. У цій своїй тотожності вони протилежні до поняття «природа». Розрізнення понять «природа» й «суспільство (людина, культура)» є методологічно принциповим у культурології. Поняття «природний» (натуральний, стихійний) позначає все те, що не залежить від людини і суспільства, виникає, існує і зникає самостійно, є об'єктивним за своєю суттю. Природа не має кимось складеного зовнішнього плану власного виникнення та розвитку і є результатом усіх діючих природних закономірностей. Випадкове повторення взаємодій спричиняє появу стійких структурних зв'язків, що зумовлюють виникнення необхідності та закону, загальні абстрактні форми й уявлення яких у свідомості є механічно стійкими формами існування речей.

На відміну від природи, суспільство, людина й культура виникають у соціальному процесі доцільно-практичної трансформації природи й людини. Культура — це все, що штучно створене людиною і є втіленням її відчуттів, знань та соціального досвіду. Результати такої трансформації — це штучно створений світ вагомих систем — артефактів — матеріальних і духовних предметів діяльності людини, які в «скам'янілій» формі містять певну сукупність соціального досвіду. Усе, що створено людьми, є артефактами, інформаційними носіями доцільних форм людської діяльності або «соціальними машинами», що приводять у дію (стимулюють) адекватні форми доцільно осмислених людських дій, у межах яких артефакти лише виявляють характерні для них матеріальні функції та віртуальні смисли.

Спочатку культура виникла як надприродний (надбіологічний) спосіб регулювання форм руху соціальних організмів і передавання колективних смислів людського досвіду. Онтологічно культура — це

система артефактів і доцільних людських дій. У певному сенсі артефакти є знаковими системами (текстами), які втілені у двох основних формах свого культурного буття — у предметній (фізичній) і смисловій (людській, духовній). Предметна форма — природний матеріал, фізична речовина, тілесна, матеріально-знакова оболонка речі культури, те, із чого створюється артефакт культури для задоволення матеріальних і духовних потреб людей. Це означає, що, крім природної, артефакти мають ще й людську (безпосередню культурну) форму, що відрізняє її від предметів природи, які виникають. Саме людська форма надає артефактові культурної цінності, тому більшість артефактів створюються з метою продовження й посилення тілесних людських органів: екскаватор — руки, м'ясорубка — щелеп, піч — шлунку, будівля — шкіри, бінокль — зору, телефон — слуху, обчислювальні пристрої — мозку т. ін. Подібно до природної людська форма є матеріальною, але містить, на відміну від природної, дещо більше, ніж природні властивості речі: особистісні смисли, зусилля, досвід, знання, естетичні смаки численних поколінь. Таким чином, до кожного артефакту в письмовій чи традиційній імітаційній (ритуальній) формі додається інструкція або опис певної людської дії під час її використання в єдиному акті доцільної практичної діяльності. Тому будь-який артефакт є символом (знаком), який містить «суму технологій», репрезентує «опредмечену» інформацію, яку як функціональні смисли відтворюють і розшифровують люди в процесі використання артефакту. Предмет стає «людським предметом», оскільки містить не лише природній, але й суспільний зміст, є засобом соціальної комунікації та спілкування людських індивідів, носієм і атрактором загальних суспільних відносин. Культурно-сміслова цінність предмета культури визначається не лише його технологічною метою, але й соціальною функцією — бути засобом культурного зв'язку між індивідами, активним посередником, що об'єднує колективні зусилля людей у процесі їх діяльності та програмує форми їх спільного існування. Таким чином, матеріально-предметне розмаїття суспільства є втіленням людської праці й психологічних здатностей численних поколінь. У цьому сенсі культурні системи артефактів — це спосіб репрезентації та передавання від покоління до покоління соціальної інформації, що не успадковується.

Інформаційний пласт культури потребує окремої уваги, оскільки інформація не є окремою річчю чи навіть сукупністю речей. Об'єктивність культури як інформаційної системи загадкова, вона характерна саме для речей і подій світу феноменів, але її не існує, якщо ніхто або ніщо не може її реконструювати і сприйняти. У нашому розуміння інформація — віртуально-психологічний спосіб існування людини і культури. Людському індивідові інформація надається у формі смислів, але відкривається лише тому, хто здатен її сприйняти: здійснити певні доцільні дії щодо її реконструювання

у свідомості як смислової послідовності образів. Після зникнення інформації та її носіїв зникає і культура як спосіб регулювання соціальних відносин. Таким чином, для того, щоб артефакт став фактом культури й здійснив свою культурну місію, він має бути використаний, а інформація, що міститься в ньому, сприйнятою чи «розпредмеченою». Але це неможливо для тих, хто не знає «мови» певної культури та смислового коду складових її артефактів, а також не вміє або не здатний утілити певні форми культурної діяльності. Так, наприклад, бронзовий меч по-різному сприймається воїном, воєнним істориком, археологом, металургом, хіміком, мистецтвознавцем, продавцем антикваріату чи прибиральницею музею. Кожен із них здобуває насамперед ту інформацію й ту функцію, які узгоджуються з його професійною діяльністю. Таким чином, створення людиною штучного предметного світу є її власним самовиробництвом і саморозвитком. Тому справжнім змістом артефактів, як предметного багатства суспільства, є розвиток самої людини як суспільної істоти, її інтелектуально-творчого й предметно-енергетичного потенціалу, тілесних і розумових здібностей, форм чуттєвості, спілкування та ін.

Саме тому поняття «культура» тісно пов'язане з поняттям «людина». Їх розрізнення є надзвичайно складним, але необхідним для розуміння теоретичного, а не буденного сенсу. Звичайна свідомість отожденою індивіда з його власним тілом, природним організмом, що призводить до суперечливого визначення людини як біосоціальної істоти й ігнорує сучасні результати як генетико-біологічних, так і соціокультурних досліджень. У літературі існують численні концептуальні розуміння людини: психологічні, релігійні, соціологічні, морально-естетичні, біологічні, паранаукові й навіть містичні. Проте культурологічний підхід потребує власної методології інтерпретації цього складного поняття і, передусім, після протиставлення природи й суспільства, розмежування понять «людина» і «тіло», що зумовлене розмежуванням сфер соціального і біологічного.

Індивідуальне тіло ще не є людина, хоч це звучить парадоксально. Людиною не народжуються, людиною стають. Природно народжується людський організм, який під впливом певної культури протягом 23-25 років трансформується в дорослого індивіда. Біологічний організм регулюється природною генетичною програмою. Але гени відповідають лише за синтез білка і нічого соціального не містять. Якщо тіло по-людському не розвивати, культурно (штучно) не обмежувати його природних проявів і цілеспрямовано не формувати його органів, то людський індивід із нього самостійно не виросте. Соціокультурна суть індивідуальної людини виявляється завдяки цілеспрямованій культурній трансформації біологічних передумов, спеціальному вирощуванню в нього надбіологічної сфери суспільної свідомості та навичок культурно зумовлених форм доцільних рухів, які формують у процесі засвоєння індивідуальним тілом соціальної

програми колективно контрольованих дій, узагальненого культурного сценарію професійного та суспільного життя.

Кожна культура створює свою картину світу, свій спосіб рецептивно-смыслового й аксіологічного представлення образів речей у свідомості (культурна раціональність), а, отже, й відмінний від інших культур тип людини (форми практичного руху, способи перцепції, системи понять, естетичних образів, моральних норм, форми буденної свідомості й теоретичного мислення загалом ін.). Відповідно до домінуючого в культурі зразка трансформується й тіло кожного індивіда. Як зазначає К. Вульф, не існує тіла як природної субстанції. Упродовж розвитку виникли різні типологічні форми й типи тіла.

Неможливо зрозуміти людину з тіла. Соціально-культура суть індивідуальної людини виявляється завдяки наявності в неї надбіологічної сфери суспільної свідомості й формується в процесі засвоєння індивідуальним тілом соціальної програми суспільно контрольованих дій. Якщо суттєві сили тварини біологічні, то в людини вони суто соціальні. Тому стверджувати, що людина є біосоціальною істотою, суперечно, що методологічно неправильно. Але також неправильно ототожнювати поняття «людина загалом» з біологічним носієм об'єктивних, особистісних, колективних соціальних смислів або схем соціальних рухів. Людина *per se* (як така) — це абстракція й узагальнення форм (схем) доцільного людського руху певного історичного загалу існуючих людських індивідів. Різні технологічні й культурно-історичні системи артефактів імперативно створюють і активують адекватні їм тип соціального та людського руху або, що майже те саме, конкретно-історичний тип людини.

Людський індивід як людина загалом, тобто тіло, яке морфологічно і культурно створене за людськими принципами, засвоїло частину соціальних норм, почуттів, знань, навичок соціальних рухів, не існує ізольовано від інших індивідів, але в єдиному, технологічно і морально спрямованому, соціально і культурно регламентованому русі постійно відтворює соціальні значення, щосекундно «оживляє» загальнолюдське або, що те ж саме, інтерсуб'єктивно розподілене, що існує суто соціально, як граматична норма, Гамлет, правила дорожнього руху чи будь-який соціальний стандарт Людини. Коли тіло рухається «по-людському», воно рухається «культурно», але неприродно, а коли воно керується інстинктами і генами, то рухається «природно», але некультурно. Таким чином, людські розумність і чуттєвість мають не набуті, а соціально і культурно зумовлені форми — «культурні константи», які забезпечують як тотожність образів окремих речей, так і загальність «картин світу» в психіці безлічі індивідів, котрі належать до означеної соціальної спільноти, а, отже, можливість їх взаєморозуміння й об'єднання зусиль у практичній духовній діяльності.

У контексті означеного очевидним є теоретична неспрямованість і помилковість домінуючої в підручниках парадигми гносеологічної «робінзонади», відповідно до якої людський індивід як *substantia cogitans* (самотній спостерігач світу) ніби самостійно здійснює суб'єктивно-індивідуальну зустріч із *substantia extensa*, що об'єктивно існує. При цьому суб'єкт пізнання розуміється як примхлива *tabula rasa*, що пасивно відтворює унікальні й випадкові впливи зовнішнього світу. Усупереч поширеним в епістемології та психології забобонам про існування якоїсь «чистої», відкритої для зовнішнього світу рецептивно-чуттєвої здатності душі здобувати уявлення ззовні, для сучасної нейротипології культури є беззаперечним і експериментально підтвердженим той факт, що не існує жодних абсолютно нейтральних начал будь-якого досвіду. Думка про їх існування — результат спекулятивних припущень Нового часу. Насправді ж сприйняття світу окремим індивідом здійснюється в надособистісних формах культурних констант (способів групування розрізнених відчуттів у цілісні комплекси чи образи речей), що відтворюють характерну для певної культури картини світу в психіці індивіда, але самі не зазнають раціональної експлікації. Культурна й надособистісна об'єктивність окремих значень зумовлена імперативною колективно відтворюваних і збережених зразків людського руху: смисл граматичної норми в російській мові «ча», «ща» через «а» — це саме спосіб каліграфічного чи артикульованого руху, як зелене світло дозволяє рух, а червоне забороняє його. Тому людина як така існує не як тіло, а як безліч колективно схвалюваних і контрольованих кожним окремим індивідом доцільних соціальних рухів, форми яких виникають у процесі цілеспрямованого перетворення світу і передаються від покоління до покоління за допомогою артефактів і культурної традиції. Таким чином, стосовно індивідуальної людини культура є способом її цілеспрямованого руху, в межах якого кожного разу відбувається, по-перше, постійне відродження-оживлення людських смислів, тобто самої людини, а по-друге, творення матеріально-предметних способів (типів, форм) людського буття.

Принциповим і ключовим для розуміння суті культури є також зіставлення понять «культура» і «суспільства». У цьому порівнянні, передусім, слід відзначити, що культура не є чимось самостійним, таким, що існує предметно як фізичне явище. Інакше ми його не зможемо відрізнити від суспільства як предметної сукупності артефактів і людей. Культура існує тільки як момент, форма руху, спосіб буття і розвитку суспільства. Як справжній *perpetuum mobile* культура існує там, де є історична наступність. Після зникнення традиції зникає і культура. Тварини також використовують досвід попередніх поколінь, але цей досвід репрезентується в генетичній програмі, яка успадковується організмом. На відміну від генів,

культура — це спосіб відтворення соціальної інформації, що не успадковується генетично, і тому створює умови, з одного боку, для акумулювання і необмеженого зростання інформації способу життя численних поколінь, а з іншого — для необмеженого перебирання й синтезу елементів (інваріантів) такої інформації. Культура — це специфічна форма соціального руху й розвитку, суть якої полягає в безкінечному відтворенні досвіду попередніх поколінь. При цьому особливого значення набуває питання про специфіку характеру культурного руху.

Суспільство — це, насамперед, люди, що мають свідомість і результати діяльності. Соціальні закономірності реалізуються лише у свідомій діяльності людей, мають у певній формі усвідомлюватися ними. У процесі такої діяльності «матеріалізується» соціальна інформація в речовому субстраті суспільства: його предметна і фізична форма трансформується в культурну, яка в закодованому скам'янілому вигляді містить досвід доцільної соціальної діяльності. Практичне використання таких речей (артефактів) пов'язане з «матеріалізацією» соціальної діяльності. У цій безкінечній щосекундній «матеріалізації» та «дематеріалізації» соціальної інформації і полягає фундаментальна сутнісна характеристика культури.

Список літератури

1. Аристотель. Категории. / Аристотель. Сочинения в четырех томах. Т. 2. Ред. З.Н. Микеладзе. — М., «Мысль», 1978. — С. 55–62.
2. Гегель Г. Энциклопедия философских наук. Т. 1. Наука логики. — М., «Мысль», 1974. — С. 269–276.
3. Каган М. С. Культура. // Теоретическая культурология. — М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга; РИК, 2005. — С. 361.
4. Воеводин А.П. Substantia Humana. // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. — Научный журнал. Серия «Философия. Культурология. Политология. Социология». Том 24 (65). 2013. № 1-2. — С. 3–16.
5. Вульф Кристоф. Антропология: История, культура, философия / Кристоф Вульф; пер. с нем. Г. Хайдаровой. — СПб.: Изд. С.-Петербургского ун-та, 2008. — С. 91.
6. Культурология: Навчальний посібник / О. П. Воеводін, Л. П. Воеводіна А. І. Атоян, Г. В. Атоян, Ю. Ю. Полулях, Є. В. Скорочарова, Г. Ю. Галгаш; за заг. ред. О. П. Воеводіна — Луганськ: вид-во СЛУ ім. В. Даля, 2011. — С. 39–49.
7. Воеводин А. П. Эстетическая антропология: Монография. / А. П. Воеводин; — МВД Украины, Луган. гос. ун-т внутр. дел им. Э.А. Дидоренко, 2010. — С. 30–35.

Надійшла до редколегії 05.11.2013 р.